

Rob van der Veer

Vertalen uit het Afrikaans – wat zijn de voetangels en klemmen?

Rob van der Veer is al sinds het begin van de jaren tachtig actief als vertaler van voornamelijk literair werk. Hij heeft romans vertaald van onder meer André Brink, John Banville en Nicole Krauss. Sinds kort vertaalt hij ook uit het Afrikaans: Anna Louw en Karel Schoeman. Dit verhaal is een uitgebreide versie van een artikel dat eerder verscheen in het Maandblad Zuid-Afrika.

Vertalen uit het Afrikaans – wat zijn de voetangels en klemmen?

Wanneer ik vertaal, zijn voor mij drie dingen van belang: inhoud, register en stijl.

Het begrip ‘inhoud’ behelst de feitelijke gegevens. Als iemand woest in zijn rugzak zit te zoeken naar zijn i-pod, kun je daar als vertaler niet van maken dat hij wanhopig in zijn koffer op zoek is naar zijn i-pad. *Ons het slaptjips geëet* wil niet zeggen dat de frietjes niet meer krokant waren.

Bij het begrip ‘register’ gaat het om het niveau van taalgebruik, de woorden die bij een bepaalde omstandigheid horen. Een pedant persoon zal bijvoorbeeld niet snel zeggen ‘dit of dat moet gebeuren’, maar eerder ‘dit of dat dient gedaan te worden.’ Wanneer iemand afscheid neemt met een hartelijk *Lekker bly*, is het register een stuk minder formeel dan bij *Tot siens*. Een uitspraak als *Hierdie boek het my baie begeester* klinkt een stuk ouwelijker dan *Daai boek, ek het dit baie ge-like*.

‘Stijl’ duidt op cadans en opbouw van de zinnen. Bedient de schrijver zich van korte zinnen met veel haast of neemt hij rustig de tijd? Iemand die monumentaal, beeldhouwd proza schrijft mag eigenlijk niet worden vertaald met zinnetjes die in mitrailleurtempo op de lezer worden afgevuurd.

Lezers van een vertaling zouden in principe hetzelfde scala van emoties moeten ondergaan als lezers van de oorspronkelijke tekst. De vertaler speelt daarbij een cruciale rol. Hij breekt de zinnen van de schrijver op in een aantal basisgegevens die hij herschikt in zijn eigen taal, met gebruik van wat zijn eigen taal aan mogelijkheden en beperkingen biedt. Hij duwt en trekt net zo lang aan zijn woorden en uitdrukkingen totdat het effect dat ervan uitgaat hetzelfde is als in de brontaal. Hij moet zich altijd sterk bewust zijn van de verschillen die er tussen brontaal en doeltaal bestaan.

In het Nederlands is bijvoorbeeld de lijdende vorm nog steeds een handig taalinstrument. ‘Er werd geworsteld in een gymzaal in het zuiden van de stad.’ Een zin als ‘Ach, dat viel wel mee, verzekerden ze hem’ vinden wij ook acceptabel in de vorm ‘Ach, dat viel wel mee, werd hem verzekerd’, vooral wanneer degenen die de verzekering geven al in een voorgaande zin zijn beschreven. *Iets het my gewek*, een actieve zin, kun je vertalen met ‘Iets wekte me’, maar ook met ‘Ik werd ergens wakker van’. En *dit maak my siek* laat zich heel goed vertalen met ‘ik word er ziek van’. Het een is wat idiomatischer dan het ander. De constructie ‘De gisteren door mij wegens verregaande incompetentie ontslagen directeur’ is een voorbeeld van iets wat eigenlijk alleen in het Nederlands kan. Het opknippen van woorden en het omkeren van hun positie in de zin is eveneens heel Nederlands: vergelijk maar eens ‘Iets waar ik veel van geweten heb’ met ‘Iets waarvan ik veel heb geweten’. Het een klinkt losser dan het ander. Wat is de meest idiomatische vertaling van *oor ’n preek wat dan na hom sou verwys het?* ‘Een preek die naar hem zou hebben verwezen’ of ‘een preek waarin naar hem zou zijn verwezen’?

Over wat vertalen inhoudt, is iedereen het eens: je moet vertalen wat er staat, maar aan die uitspraak geeft iedere vertaler zijn eigen invulling. In het korte verhaal

Die muurprent van Alexander Strachan vertelt iemand over een poster die hij als jongen aan de muur had hangen, een afbeelding van een man op een motor. *Maar dit was die uitdrukking op sy gesig waarna ek altyd gekyk het. Ek het nooit kon dink 'n mens kan so gatvol lyk nie.* Het cruciale woord is hier 'gatvol'. Wat deze man uitstraalt, is dat alles hem de strot uitkomt, dat hij een koele kikker is. Vervolgens wordt de verteller opgeroepen om zijn dienstplicht te vervullen. *Reg deur my weermagdae het ek die motorfietsryer onthou. Natuurlik het ek nou lankal geweet hy is nie regtig so taai nie, dat hy net ter wille van die foto so lyk. Maar ek het dikwels aan hom gedink.* De verteller heeft een maat, Jock, die net als hij deelneemt aan de overval op een Swapo-kamp. Jock snijdt de penis van een van de gesneuvelde Swapo-strijders af en loopt daarmee rond tussen zijn kameraden. *Hy het die bloederige stuk vleis voor by sy broek ingedruk sodat dit by sy gulp uithang. Van waar ek gestaan het, kon ek hom goed dophou: hy het opgekyk na ons en gelag. Maar dit was duidelik dat hy geen beheer meer het oor die gatvol uitdrukking op sy gesig nie.* Voor de lezer is duidelijk, door het herhaalde gebruik van het woord 'gatvol', dat er wordt verwezen naar die poster uit het begin van het verhaal. Die twee 'gatvols' zijn als het ware de pijlers waaraan het gehele verhaal is opgehangen. In de Nederlandse vertaling van *Die muurprent* staat de eerste keer 'Ik had nooit gedacht dat een mens zo ongeïnteresseerd kon lijken' en de tweede keer 'Maar het was duidelijk dat hij de uitdrukking van totale walging op zijn gezicht niet langer onder controle had.' De vertaler heeft gekozen voor twee verschillende vertalingen, die nu niet meer als herkenningspunt kunnen dienen, met als gevolg dat het verhaal zijn structuur verliest en afzakt naar het niveau van een anekdote. De zwaar aangezette, extra verduidelijkende vertaling van het tweede 'gatvol' werkt uiteindelijk verwarrend: als lezer denk je even dat Jock walgt van die afgesneden penis, terwijl in het Afrikaans meteen duidelijk is dat het om existentiële walging gaat. De vertaler heeft de lezer hier dus kennelijk een handje willen helpen, hulp die de Afrikaanse lezer niet heeft gehad en die de Nederlandse lezer wellicht niet nodig heeft. Wat we hier zien, is het duidelijke verschil tussen tekstgerichte en lezergerichte vertalingen.

En daarmee zijn we aangeland bij het vertalen uit het Afrikaans. Om maar met de deur in huis te vallen: als je vanuit het Afrikaans in het Nederlands vertaalt, moet je kennis van het Engels onberispelijk zijn. Dat klinkt natuurlijk wat overdreven, maar het Afrikaans bedient zich in het algemeen meer van anglicismen dan het Nederlands. *Hulle name is Wim en Henk. Hulle het houding. Is jy een bietjie laag op energie? Sy verontwaardiging is skadeloos. Dis tyd om te gaan gat skop'* We zien hier heel duidelijk het Engels doorheen schemeren: *Attitude, low on energy, harmless, kick ass.* Overigens wordt er tegenwoordig in het Nederlands steeds vaker met anglicismen gestrooid. Nederlanders lezen veel meer Engels dan vroeger en dat leidt vrijwel automatisch tot het verschuiven van de grenzen tussen beide talen. Zo wordt wat voorheen 'mijn grote liefde' heette, tegenwoordig 'de liefde van mijn leven' genoemd, een letterlijke vertaling uit het Engels. *Dis nie goed genoeg nie, That's not good enough,* hoor je in Nederland tegenwoordig ook als 'Dat is niet goed genoeg', terwijl 'Daar neem ik geen genoegen mee' tot voor kort als juiste idiomatische vertaling gold. Deze ontwikkeling is niet te keren: de taalinventiviteit van de

gemiddelde spreker richt zich immers eerder op overnemen dan op zelf bedenken. Ook in de zinsconstructie van het Afrikaans zien we Engelse invloeden, oorzaak van een langdurige fysieke dominantie. *Hy beter haar by die kantoor ontmoet. Maar in die plaaslike nuusblaaie is daar niks en hy ry, die Afrika-hitte wat skerper begin uitslaan uit die swart teerpad, die son genadeloos.* Vanaf ‘die Afrika-hitte’ is de zin totaal Engels van opbouw. En wat het gebruik van het bepaald lidwoord betreft, in het volgende citaat zien we geen lidwoord voor het woord ‘nag’. Dat ontbreken van het lidwoord zou in het Nederlands vreemd aandoen: *[Hulle] kyk hoe die son vir die eerste keer dié dag die diep kloof agter Duiwelspiek verlig. Net ’n uur lank, dan styg nag uit dieselfde klowe.*

Dat het Afrikaans zich zonder scrupules van vele anglicismen bedient heeft vele oorzaken en een daarvan is dat het zich rekkelijk opstelt van afwijkingen van de norm, teminste, dat is mijn ervaring: ik verbaas me telkens weer over de veelheid van stemmen in de Afrikaanse literatuur en over de veelheid van woorden die erin acceptabel zijn.

Naast het herkennen en wegwerken van de schaduw van het Engels zijn er andere problemen op te lossen bij het vertalen uit het Afrikaans. Het gebruik van de tijden kan de vertaler soms hoofdbrekens bezorgen. Het Afrikaans kent grof gezegd twee tijden, de tegenwoordige tijd en de verleden tijd, *ek sie* en *ek het gesien*. Een klein voorbeeldje uit een denkbeeldige thriller (aangeleverd door Michiel Heyns): *Hy storm by die deur in, skiet sy vennoot morsdood en jaag weg.* De verleden tijd zou kunnen luiden: *Hy het by die deur ingestorm, hy het geskiet en hy het weggejaag.* Ik schrijf dat nu met opzet voluit, met telkens een herhaling van ‘het’ om duidelijk te maken hoe sterk de tekst daardoor wordt vertraagd. (Een dergelijke afremmende kracht gaat trouwens ook uit van een opstapeling van voltooid verleden tijden in het Nederlands. ‘Hij had als kind veel gelezen, hij was vaak naar de bibliotheek gegaan en had daar dan elke keer vier boeken uitgekozen.’) Moet je nu als vertaler het Afrikaanse presens handhaven in het Nederlands? Als je dat doet, dwing je de Nederlandse lezer mee te gaan in de fictie dat de gebeurtenissen waarover hij leest zich afspelen op hetzelfde moment dát hij ze leest. Deze eis vergt nogal wat. Aan een roman die in de tegenwoordige tijd is geschreven kleeft in Nederland het odium van experimenteel proza, moeilijk proza, er ontstaat al gauw een gevoel van vervreemding. Wat de Afrikaanse lezer beschouwt als de meest vanzelfsprekende zaak van de wereld kan voor de Nederlandse lezer een struikelblok vormen, zeker wanneer hij wordt geconfronteerd met iets wat zich duidelijk in het verleden afspeelt. Bij het vertalen van Afrikaans proza in het Engels kiest de vertaler vrijwel altijd voor de verleden tijd; zelfs een schrijver als André Brink, die zijn eigen werk in het Engels vertaalt, doet dat. Bezwaar is dat de directheid van het Afrikaans en de parlando-achtige charme kunnen wegvallen.

Naast het ‘algemeen beschaafde’ Afrikaans van de HAT, om het zo maar eens te zeggen, bestaat er een tweede Afrikaans waarin woorden anders worden uitgesproken en afwijkende grammaticale constructies worden gebruikt. *Issie kerk dan al yt? Hy kan noggie hier rond wees nie.* Deze taal wordt veelal door kleurlingen gesproken, over geheel Zuid-Afrika, in verschillende varianten, Kaaps-Afrikaans,

bijvoorbeeld. Het is tamelijk lastig om die taal weer te geven in het Nederlands. De Zuid-Afrikaanse lezer ziet meteen dat er een ander soort spreker aan het woord is, dus dat moet in de vertaling ook het geval zijn. In het Nederlands is er geen volwaardig equivalent te vinden; wij kennen alleen dialecten en streektalen. Ook zien wij het snel als neerbuigend wanneer we iemand een afgeleide vorm van het Nederlands laten spreken. Dit probleem kom je ook tegen wanneer je een roman vertaalt die zich afspeelt in het zuiden van de Verenigde Staten. Terugvallen op Brabants of Vlaams stuit op onbegrip of bezwaren. Een mogelijke oplossing is het toepassen van ‘elementen van een geschreven spreektaal’, zoals Bartho Kriek het omschrijft in zijn vertaalverantwoording in *Het geluid en de drift*, taalvormen zoals ‘zeg eris’ of ‘zeg ’ns’, of een iets onbehouwener woordgebruik. Maar een echt bevredigende vertaling, die in het Nederlands hetzelfde teweegbrengt als in het Afrikaans, is er niet. Dat geldt tevens voor de woorden waarin de oude gezagsverhoudingen zijn vastgelegd, zoals *baas*, *meid*, *oumeid* en *bruinvel*. Wat daarin aan vernederingen schuilt, is eigenlijk niet over te brengen.

Over de valse vrienden is elders volop gezegd: het zijn woorden die er vrijwel hetzelfde uitzien, maar die wat betekenis betreft veel van elkaar verschillen. ‘Mijn vader is afgelegd’ is iets anders dan *My pa is afgelê*: de een is gewassen en aangekleed voor zijn begrafenis, de ander is ontslagen. *Die infanterie het merkwaardig gevorder* wil zeggen dat de infanterie opmerkelijke vorderingen heeft geboekt. In het Afrikaans kan een valschermspringer honderd sprongen op *sy kerfstok* hebben. In al die gevallen zal de vertaler niet snel de plank misslaan, maar er zijn woorden die verwarring wekken, het beroemde *amper*, en *veronagsaam* bijvoorbeeld. Het Nederlandse ‘veronachtzamen’ betekent ‘verwaarlozen’, maar ‘veronagsaam’ wordt ook wel gebruikt in de betekenis van ‘ergens opzettelijk overheen kijken, negeren’. *Moedswillig* is een fraai voorbeeld van een woord waarvan de betekenis net even is verschoven. *Dis seker waarom spoke in die letterkunde en die oorlewing altyd so moedswillig is*. In het Nederlands is het element van kwaadwilligheid langzaam weggefallen. Gelukkig bestaat er zoiets als vertalersinstinct, een impuls die je hand naar het woordenboek dirigeert. Als je drie woordenboeken op je bureau of je computer hebt staan, is er altijd wel een dat uitkomst biedt, tenzij het Afrikaanse woord uit het Engels voortkomt of tot de spreektaal van de kleurlingen behoort. In zo’n geval zoek je dikwijls vergeefs naar dingen als *duusvolk*, *klimmeid*, *opreg geteel* en *’n voetpad te laat uitskiet*, of soos in de betekenis van het Engelse voegwoord *as*. Maar ook verbasteringen als *arrig* staan er niet in. Sinds kort bestaat het ANNA, een woordenboek dat door iedereen met een zucht van verlichting is begroet. Als verklarend woordenboek is het absoluut voortreffelijk, maar het gekozen amalgamatiemodel maakt het opzoekwerk af en toe lastig en vertalersonvriendelijk. Je moet soms veel heen en weer bladeren voordat je het juiste lemma te pakken hebt. Het is even wennen dat je zelf de Nederlandse vorm van het gezochte Afrikaanse woord moet bedenken voordat je kunt gaan zoeken, temeer daar je vaak al eerst in het HAT of het VAW hebt zitten zoeken en dus de Afrikaanse vorm nog in je hoofd hebt zitten.

Ongewoon voor Nederlandse lezers zijn in het Afrikaans de weglatingen die je af en toe aantreft. *Dit het sy verbeelding op hol laat gaan. Later genoodsaak om een slaappil (onskadelik) wat hy ingepak het, te drink.* Het Nederlands zou hier toch minimaal de aanvulling tot ‘En was hij genoodzaakt’ verlangen. En in het zinnetje *Waarom met Annie getrou?*, onderdeel van een monologue intérieur, kan het Nederlands niet zonder ‘was-ie’.

Als laatste struikelpunt kom ik terug op het register van woorden. *Op die terrasdak vertoef ek graag. Ons kyk apologeties na mekaar.* Hoe ervaart de Afrikaanse lezer woorden als ‘vertoef’ en ‘apologeties’? Zijn dat ‘normale’ woorden of hebben ze een ouderwetse of nuffige klank? De eerste keer dat je het woord *vertoef* tegenkomt, val je bijna achterover: wat een prachtig, poëtisch woord. Maar nee, het blijkt een cliché te zijn. *Sonbesiesomer*, wat doe je daarmee? Omschrijf je dat of vertaal je het letterlijk? Als dominee Heyns, die verder geen onvertogen woord in de mond neemt, het woord *besope* gebruikt, heeft hij het dan over ‘beschonken’, ‘dronken’ of ‘bezopen’? Uitgangspunt is de manier waarop de Afrikaanse lezer het woord ervaart, maar niet iedere vertaler heeft altijd een Afrikaanse lezer bij de hand om het een en ander toe te lichten. Overigens komt je met RSG en Deon Meyer ook een heel eind: ik hoorde op de radio iemand zeggen dat *vertoef* tamelijk ouderwets klonk, en bij Deon Meyer kwam ik *apologeties* tegen, en Meyer is bepaald geen nuffige scribent.

Wat beweeglijkheid betreft, ontlopen het Afrikaans en het Nederlands elkaar weinig. Alleen komt het weleens voor dat wanneer het Afrikaans met lenige heupen staat te wiegen, het Nederlands wordt getroffen door acute stramheid. Het omgekeerde geldt natuurlijk ook. Het is aan de vertaler om de soepele tussenstapjes te vinden.